

A ATALAIA

Foto: Sole Rei

Hai agora un ano que o patrimonio marítimo galego foi amosado con éxito no maior andel do mundo, na festa marítima de Brest. Aos que estivemos alí para contemplalo aínda nos emociona reencontrarnos coas fotografías da botadura da dorna Javiota ou a lembranza da parada naval nocturna en que os nosos barcos abrían un grandioso desfile de “velas de traballo” baixo os potentes focos e os fogos de artificio, espectáculo contemplado ao vivo por preto de duascental mil persoas.

Tamén a cidadanía galega tivo nos últimos tempos ocasión para comprobar a riqueza do noso patrimonio marítimo e fluvial en mostras como Nabeira, que achegou durante dous anos consecutivos os saberes de cultura do mar e dos ríos ás principais cidades e vilas galegas. Seguramente nunca antes fóramos capaces de chegar a tanta xente.

O VIII Encontro Galego de Embarcacións Tradicionais, celebrado en Ferrol, tivo unha difusión e uns orzamentos que nin soñamos hai relativamente poucos anos, cando esta convocatoria estaba nacemento. Con seguridade o IX Encontro que agora nos convoca, a celebrar en Muros, vai revalidar as expectativas que todos os amadores da cultura marítima e fluvial temos postas nel.

Moitos máis indicios nos sinalan a grandeza do camiño andado, tal é o caso das moitas publicacións editadas nos últimos anos, o éxito e consolidación das xuntanzas locais ou o nacemento constante de novos colectivos. De todo isto dá conta este número de Ardentía e contámolo con tanta paixón como veracidade.

Foto: Francisco Fdez. Rei

Os galegos en Brest 2008 transportando unha embarcación

Pero cairíamos na propaganda vergonzante se só falásemos de velas ao vento e festa rachada. En Brest, mentres comíamos o rancho dos tripulantes que a organización amabelmente nos preparaba, escoitei a un compañeiro da expedición galega lamentarse de que aquilo era ben lindo, pero que axiña tería que retornar á súa vila para atoparse coa desfeita patrimonial e paisaxística recentemente perpetrada para construír un flamante porto deportivo onde, por certo, non había un lugar para os barcos que en Brest estabamos amosando con orgullo ao mundo.

Ao día seguinte, navegando unha memorábel tarde nunha fermosa dorna, mentres pasabamos a uns bretóns e eramos pasados por un malgache, o patrón lembrou que eles non tiñan onde meter o barco no inverno, aquel barco que estaba naquel momento a ser filmado e fotografado. De volta, efectivamente, os galpóns seguían a selo e iso para os colectivos que teñen a sorte de ter un. Si, a realidade, despois de Brest, continuou sendo precaria para quen se afanan na recuperación das embarcacións tradicionais galegas e da cultura marítima e fluvial.

En absoluto pretendemos co anterior comentario anular ou contradicir o relato do comezo deste artigo; estanse dando grandes pasos e iso non é relativizábel senón que é un feito contrastábel, mensurábel e absolutamente positivo. Pero non abonda.

Debemos reflexionar sobre este fenómeno e, coa brevidade que este artigo editorializante require, poñémonos co caso. A mesma aparición de Ardentía cunha demora de dous anos é unha mostra das contradicións e limitacións en que andamos metidos. No noso caso podemos dicir que non houbo tempo, nin xente nin orzamento para máis, ou, como di o refrán, “mentres se capa non se asubía”. Poñemos aquí o propio exemplo para sinalar un problema que nin é exclusivo nin aillado. A febleza organizativa e financeira e a falta de apoio da que se queixan case todos os colectivos, a crise por esgotamento físico e mental coa que saen ineludiblemente do Encontro galego os clubs aos que lle toca organizalo, non son máis que o resultado dun problema simple: a tarefa de protexer, recuperar, conservar e poñer en valor o noso patrimonio marítimo e fluvial non pode ser acometida en solitario por un grupo de voluntariosos e voluntariosas navegantes. Debe ser unha obriga e unha responsabilidade de toda a sociedade e, polo tanto e en primeiro lugar, das institucións públicas, diante das que, por certo, a FGCMF é tratada como unha simple asociación cultural.

Pero a política institucional (utilizamos un termo tan xenérico non para difuminar responsabilidades, senón para abranxelas na súa exacta extensión) ten máis interese na inmediatez da foto e na rendabilidade eleitoral ou mediática que en asumir os cometidos aos que, polas propias competencias legais, está obrigada.

En resumo e como conclusión diremos que, despois de Nabeira e despois de Brest, fica, claro que si, moito camiño por andar no ámbito da divulgación e da festa e estamos fervendo de gañas de encetar os novos retos, dos que Muros é o primeiro e magnífico porto. Pero tamén hai travesías pendentas que non deben agardar máis: a do reforzamento real (organizativo e financeiro) do movemento pola cultura marítima e fluvial e, sobre todo e primeiro que nada, o do compromiso efectivo das administracións públicas co patrimonio que teñen a obriga de conservar.

Foto: E. Parada

A Javiota, xa no mar, no peirao bretón

Foto: Fernando Piñeiro

Navegando durante o VIII encontro, en Ferrol

LUÍS REI

SOBRE O LESTE DURO E OUTROS VENTOS MAREIROS (Bolinando no mar de Cabanillas)

Luís Rei

Ao longo do presente ano estanse a desenvolver múltiples actos en honra do poeta Ramón Cabanillas, de quen se cumprirá o 9 de novembro o cincuenta aniversario do seu pasamento. Cabanillas non só foi o autor dun famoso poemario intitulado *Vento Mareiro* senón que resultou verdadeiramente un poeta do mar, polo que é ben merecente de que *Ardentia* lle dedique unha ollada neste seu ano. Faremos a seguir un roteiro pola faceta máis mariñeira da súa biografía e, sobre todo, da súa obra.

Ramón Cabanillas naceu o 3 de xuño de 1876 nunha pequena casa de fasquía ben mariñeira no seu Fefiñáns natal (unha casa con patín, do ancho dun remo, como apunta Francisco Fernández Rei). Pero non era fillo de mariñeiro nin de mariscadora ou regateira. A súa nai, Joaquína Enríquez, solteira, alugara aquela casa para traer nela ao mundo o seu fillo Ramón para crialo alí.

Os cons da ribeira e as dornas varadas na praia foron, pois, o espazo de xogos do neno Ramón, igual que do resto dos miúdos da veciñanza, espazo magnificamente retratado polo poeta en múltiples poemas de evocación dos tempos idos:

*[...] eran os capitáns das tratanadas
de aquela idade cándida e bendita,
compañeiros da escola do convento
co seu Fleury, os palotes e a cartilla,
compadres no mollarse na ribeira
a coller caramuxos e buguinas,
e de ir ós niños, esgazando a roupa
nos estripas, nos valos e nas silvas.*

Rematada a súa etapa de enredos na praia e de alumno da “escola do Convento”, acudiu o futuro vate ao Seminario Conciliar de Compostela e alí estudou varios anos, non rematando os estudos eclesiásticos. Posteriormente comezou a traballar no Concello de Cambados, pois tanto a súa nai como o seu pai estaban vencellados laboralmente a Eugenio Fraga Mascato, un avogado e político que ostentou o poder no distrito electoral do Partido de Cambados durante décadas.

Cando Cabanillas definiu os anos nos que lle tocou ser un burócrata cambadés dixo que por aquel tempo se divertira nas tabernas, no medio dos mariñeiros. Pero aqueles anos resultaron para a clase mariñeira, ademais de tabernarios, ben conflictivos, xa que foron os días das “guerras da sardiña” entre xeiteiros e traiñeiros.

O funcionario Cabanillas viviu de perto estes conflitos sociais non só pola veciñanza nas tabernas senón, e sobre todo, porque o Concello e o cárcere estaban no mesmo edificio e foron moitos os sindicalistas mariñeiros que foron apresados durante aquelas loitas e non faltaron manifestacións e tumultos diante do cárcere para esixir a liberdade dos presos. O poeta que axiña se había converter no portavoz lírico do movemento agrario non deixou desta vez, porén, moitas pegadas do seu interese polo conflito social do mar. Por ese tempo escribía xa Cabanillas nalgúns xornais e poucas referencias fixo a tal fenómeno. Como moito, cando González Besada, o político ao que el seguira e do que se estaba xa a distanciar, renunciou a renovar a acta de deputado por Cambados para concorrer

Ramón Cabanillas na súa etapa de emigrante en Cuba

por Algeciras, Cabanillas, bastante enraibado, escribiulle esta cuadra no seu xornal *El Umia*:

*Ahora que te vas, te vas,
a visitar Algeciras
escribe y manda a decir
si allí hay jeitos o traññas.*

Cousa distinta era a preocupación dos redactores de *El Umia*, con Cabanillas á fronte, porque se executasen por fin as obras do peirao cambadés, asunto que foi tema central nalgúns números da citada revista.

O funcionario Cabanillas, apurado polas necesidades económicas do seu fogar, deixou o posto burocrático para meterse en negocios, ao mesmo tempo que a súa desconformidade co mundo político que o rodeaba era cada vez maior. Rotas as relacións co caciquismo local, abrazou a causa republicana e o incipiente agrarismo e publicou un xornal satírico chamado *El Cometa*, aventura que provocou que tivese que rematar collendo as maletas para facerse emigrante.

Embarcou Ramón no porto de Vigo o 12 de setembro de 1910 no vapor *Dania* con rumbo a Cuba e foi na illa caribeña onde aquel xornalista local con tendencia ao “rexoubeo” se transformou en poeta. Os primeiros ver-

sos do emigrante foron evocacións saudosas da patria ausente, estampas do mundo que o Dania deixara por popa. Nestas lembranzas líricas aparece con forza rotunda o mar cambadés e a memoria daquelas noites pasadas na taberna, entre mariñeiros:

*Os mozos mariñeiros da fiada
lémbanse rindo alleos de coidados;
cheira a aceite e pemento requemados
rustido de xurés en caldeirada.
Conta o patrón nun corro a trebonada
do ano sesenta, -hestoria de afogados;-
e empuxándose, inando, entran mollados
os homes dunha “lancha de enviada”.
Pasa de man en man a xerra roiba
e o vento fai tembrar a casa enteira,
de trás do mostrador crarexa o ceo
nas trenzas de ouro, no mirar sereo,
na surrisa de luz da taberneira.*

A memoria do emigrante a padecer saudade non só facía de menos as tradicionais lanchas, pois tamén as modernas trañeiras tiveron oco entre os seus versos. Recorría Ramón á veloz embarcación sardiñeira para pedirlle que acudise no seu rescate, igual que antes Curros reclamara dos “airiños” que lle facilitasen o retorno. Fica claro, cando se le o poema “A trainera”, que Cabanillas coñecía ben a terminoloxía mariñeira cambadesa, o que non debe resultar extraño se temos en conta que, como contou el propio nunha evocadora carta, unha noite de troula el e uns amigos salváronlle a trañeira ao seu compañeiro da infancia “O Peludo”, porque marchaba á garrea. En fin, dicían os versos caballinianos referidos á citada embarcación:

*¡Ou berce dos meus sonos!
¡Ou trainera branca!
¡Solta rizóns e cabos!
¡Valente e leda arranca,
a proa ó sol que morre,
desque ó Caribe mar!
¡Ou branca trainera
da ría cambadesa,
ergue bulindo a vela,
mete o timón apresa
e o probe desterrado
devolve ó patrio lar!*

Con poemas como os anteriores, que fora publicando nalgunhas revistas galego-cubanas, compuxo Cabanillas en 1913 o libro *No desterro*, que o converteu, por méritos propios pero tamén mercé a un prólogo do seu camarada

agrarista Basilio Álvarez, en sucesor de Curros Enríquez, no poeta agardado.

Como disque non quedou Cabanillas, a pesar do éxito do poemario, contento co resultado, propúxose facer un libro novo, pensado como un conxunto e escrito e corrixido co vagar necesario. Falamos de *Vento mareiro*, que se acabou de imprimir na Habana o primeiro de marzo de 1915 e que constitúe o traballo que o consagrou e o lanzou definitivamente á fama literaria.

A pesar de tan mariñeiro nome, *Vento mareiro* tiña moi pouco mar no seu contido. Se cadra foi por iso polo que, en 1921, cando viu lume a segunda edición, Cabanillas incluíu o poema “Mariñeira”, que pensamos que puido estar influído, dada a proximidade nas datas, polo naufraxio do *Santa Isabel* na illa de Sálvora. Neste poema Cabanillas non alude ao real e tráxico naufraxio do barco cargado de emigrantes, senón ao simbólico dunha dorna:

*Salseada e batida das escumas,
de lombo en lombo das hinchadas olas,
a vela a catro rizos, bolinando,
coa quilla ó descuberto vai a dorna!
A dorniña pulpeira
durmirá mar afora...*

*O patrón unha man aferrollada
na caña do timón, outra na escota,
leva os ollos chantados
nos cons ergueitos da lonxana costa.*

*Ferve o mar. Brúa o vento...
¡Probe da dorna!*

Cando en febreiro de 1921 se publicou por primeira vez o anterior poema nas páxinas do boletín *A Nosa Terra*, Cabanillas, que había varios anos voltara de Cuba, traballaba como secretario no Concello de Mós. Pronto deixaría ese emprego para marchar a Madrid, de onde retornaría para pasar a vivir e traballar no balneario de Mondariz. Foi xustamente o tempo en que Cabanillas morou na vila termal (que coincidiu co da súa colaboración continuada no diario *Galicia* de Vigo) o período de maior preocupación polos temas históricos e míticos. Nese ámbito o mar estivo vivamente presente na obra do cambadés. Un xemplo do antedito podemos atopalo no poemario *Na noite estrelecida*, onde o de Fefiñáns trae ás paisaxes e ao idioma galego os mitos do ciclo artúrico. Nesta saga a espada Escalibor preséntasenos nunha rocha da illa de Sálvora:

*[...] hai unha illa encantada
de rochedos de coral,
esmeralda verdegaia
ó resplandor do luar,
bicada de manseliñas
ágoas de limpo cristal
nas que as sirenas ensaian
seu namorante cantar.*

No mesmo universo da poesía histórica Cabanillas reivindicou a orixe galega de Cristovo Colón, tese tan en boga daquela como agora, e para tal fin ambientou os seus versos na Pontevedra do Gremio de Mareantes e na descrición do bairro da Moureira. Como axiña veremos, sabía Cabanillas das antigas naos e baixeles, de trincados e pinazas:

*Os baixeles esguíos e as pinazas
gañan o porto coas abertas azas
das longas velas. En bolina
chega o fuste de Pedro de Tavares,
o da quilla lixeira,*

Capa do libro *No Desterro*. 1913

Embarcacións atracadas en San Tomé

*o axexador dos tromentosos mares;
e das postas de Adina,
de Raxó, Cantoarena e Samieira,
veñen tras del as dornas pescadoras
fendendo o mar coas afiadas proas,
a sardiña bulindo na cadeira.*

Tamén foron estes anos de Mondariz e de Vigo tempos nos que o escritor cambadés traballou a poesía relixiosa, gostando especialmente de facer rimas de aire popular, para achegarse ao xeito sinxelo da fe dos labregos e mariñeiros. Tamén Castelao compartía tal gusto e criterio e, sendo o de Fefiñáns e o rianxeiro dous grandes amigos e colaboradores en mil proxectos, non tardaron en pórse de acordo para relatar en verso e debuxo a lenda de *O bendito San Amaro*. Nela, como é sabido, non faltaban os mariñeiros entre os beneficiados polos presuntos milagres do santo:

*Mariñeiros da Lanzada
que o trebón no mar colléu
chamaron por San Amaro,
do mar saíron con ben.*

E se San Amaro era quen de salvar mariñeiros, moito máis capaz tiña que ser a Virxe do Carme, devoción que comezaba a prender con forza na costa galega como patroa do mundo do mar. Así, nos versos escritos para a “Coroación da Nosa Señora do Monte Carmelo na vila de Cambados”, Cabanillas pídelle á Virxe:

*Bendice a chouza labrega, o millo, a viña, o centeo
e o fume que sube ó ceo
como oración do fogar,
e trai a porto seguro a dorna que está no escuro
loitando co leste duro
sobre das ondas do mar.*

Como “poeta de cabeceira” do xornal *Galicia*, dirixido por Valentín Paz Andrade, fixo tamén Ramón poemas para engalanar as edicións especiais que o diario editaba para as festas dalgunhas vilas. Tal é o caso de Sanxenxo, lugar ao que a biografía de Cabanillas estaba moi vencellada por ser o lugar de nacemento do seu pai. Escribiulle, daquela, á terra dos seus devanceiros:

*Padriñán encastelado,
Portonovo en mar aberto
en que bogan, ras das ondas,
ó dondo ir e vir do vento,
voces de vellas cantigas
nadas ó chaschás dos remos.*

Para rematar esta etapa do *Galicia* e de Mondariz, tan farturenta en materia marítima, como pode verse, sinalaremos outro poema moi mariñeiro e paisaxístico. Titúlase “A calzada de Cambados” e constitúe, en realidade, a descrición dun cadro que o seu amigo Francisco Lloréns pintara pouco tempo atrás nesta alameda cambadesa, coa súa esposa Eva Rodríguez como protagonista. No verán do 25, Eva morre sorprendentemente e Cabanillas evoca esa pintura para darlle o pésame ao seu camarada. No poema cabaliniano, efectivamente, a paisaxe leda vaise tornando, paseniño, en tristeira e agoirenta até rematar en tráxica despedida. Recollemos aquí un fragmento do comenzo:

*Nas ágoas craras e mornas;
as velas albas ó sol,
agardan o leste as dornas.
Adiantan quedo quedíño,
preguiceiras, soñadoras,
durmíndose no camiño,
deixando a popa, tras delas,
leviáns ronseles de prata
como regueiros de estrelas.*

Non caben no noso relato todas as peripecias biográficas de Cabanillas pero hai que sinalar que a partir do ano 27, no que resulta eleito para a Real Academia Española, vai mermar significativamente a súa produción lírica e non vai xerar textos de relevo até finais dos anos cuarenta. Aínda

así, e se cadra isto pode darnos a medida da importancia do mar na obra do de Fefiñáns, entre o pouquísimo que Cabanillas escribiu durante os anos da Segunda República figura un poema mariñeiro. Trátase dun breve prólogo poético para un libro, daquela próximo a aparecer, pero finalmente frustrado, de Francisco Vega Ceide (Fientosa), que antes publicara un poemario co título de *El alba del quechemarín*. A esa emblemática embarcación aludía Cabanillas nos seus versos:

*Sobor da ágoa espellada
da ría -lago e xardín-
do día á primeira luzada
bolina o quechemarín.
Inda tembran as estrelas
no ronsel que se desfía
e van inzadas as velas
do vento dunha lelía.
¡Mariñeiro
e viaxeiro
e patrón,
dáanos a nova canción!*

En 1939 Cabanillas padecía, como case todo o mundo, os males do momento. Era de novo secretario nun concello rural, nesta ocasión en Meis, pero estaba expedientado porque o seu pasado non ofrecía garantías ao novo réxime. Nese contexto escribiu para a revista *Mar*, boletín dos Pósitos de pescadores, o artigo “Flor y espejo de marinería”. Un artigo evocador dos mariñeiros cambadeses de outrora e de Alfredo Brañas, fundador en Cambados, nos anos finais do século XIX, dunha Asociación pioneira no societarismo mariñeiro galego. Aportaba Cabanillas, despois do “Arriba España” de rigor con que se abría o artigo, interesante información sobre a historia das artes de pesca na ría de Arousa:

Duro era el trabajo, una quimera de ruda labor lejos del hogar, en soledad de mar y cielo, entre las rocas de la isla que cierra la boca de la ría, atalaya sobre la costa brava, halando sin descanso en escuradas y luzadas, y remendando pacientemente, en los escasos ratos de ocio, la ropa humilde maltratada por el cinturón de las jábegas.

Todo pasa. Las fuertes redes sardineras de las antiguas artes catalanas fueron vencidas y fenecieron en derrota, al aparecer, plenas de gracia y aleteos, sobre la tersura espejante de nuestras aguas, las velas latinas de las traineras cantábricas que, al correr de los días, como bandada de gaviotas heridas en el vuelo, huyeron también asustadas por las trepidantes explosiones de las modernas motoras. Queda solamente de aquellos tiempos, y mis ojos la ven siempre con íntima ternura, la frágil dorna saltarina que, eterna en su mocedad,

continúa trenzando la maravilla de su graciosas danza reidora sobre las olas del mar arosano.

O tema mariñeiro apareceu, así mesmo, nun novo artigo, igualmente escrito en español, no ano 42, pero é no 44 cando consta que Cabanillas retomou o idioma galego como instrumento de escrita e de publicación. Tamén nese punto o mar tivo unha importante presenza. Con efecto, o primeiro texto en galego do cambadés é unha especie de auto relixioso intitulado *A ofrenda das fadas no portal de Belén*. Unha das fadas protagonistas é, precisamente, a Fada do Mar, que roga deste xeito polos mariñeiros:

*Señor, cando o mar se erga
entre o fervor das escumas
e nas neboentas brumas
oubee o leste traidor,
Señor, acalma a tromenta
é os que loitan mar afora
dalles unha boa hora,
trainos a porto, Señor.*

Retrato de Ramón Cabanillas

O Cabanillas entrado en anos e de frouxa saúde de finais dos anos corenta e primeiros cincuenta do século XX emprestoulle moita atención ás lembranzas para a confección da súa obra. A memoria foi o seu refuxio vital e unha das principais musas da súa poesía. Así, na serie de poemas “Dos meus días de neno”, dedicou un a evocar aquelas noites nas que a praia cambadesa fervía de lanchas, regateiras e arrieiros:

*No areeiro e nas laxes do peirao,
as algareiras mozas pescantinas,
- copras con rabo, verbas arroutadas,
risadas estalantes de malicia -,
descabezan o peixe. Na taberna,
os arrieiros xogan á malilla
e valeiran os xerros agardando,
mulas á porta, para montar a estiva
das cargas que, trotando toda a noite,
han levar, val abaixo, monte arriba;
a feiras e mercados, Pontearreas,
Lalín, a Estrada, Caldas, a Cañiza...*

Outra mostra evocadora dos tempos idos foi o poema “Veiramar”, no que, aínda que é o poeta quen fala, parece que é unha vella dorna que se desfai na praia quen relembrá as noites de calma e as de inverniá, poema que se reproduce íntegro noutro lugar deste número de *Ardentía*.

Imos rematando xa o noso percurso polo mar de Cabanillas, advertindo a quen desexa pescudar na súa obra que vai atopar moito máis do aquí exposto sobre todo se decide achegarse ás moitas investigacións sobre o mar de Cabanillas que ten publicado o membro do Consello de Redacción desta revista Francisco Fernández Rei, singularmente ao seu discurso de entrada na Real Academia Galega *Ramón Cabanillas, Manuel Antonio e o mar da Arousa*. Queremos, en todo caso, que sexan os versos de Cabanillas os que fagan de “peza de rabo” deste artigo e desbotando para este ramo a preponderancia de ningún tipo de embarcación nin de ningún mar local, senón do mar puro, do “mar inxente”, despedímonos cos versos máis clásicos, os máis graves, os de acento máis solemne, que Cabanillas dedicou aos dominios de Tritón:

*Mar en desbordo da comba dos espazos sin fondura,
folgado na escuridade do vaso dun caracol!
Mar sin termo, mar inxente,
inescrutable e insondable como unha bágoa de Dios!
Mar esmeralda da rosa de saietas en fervor de meridianos,
en arrollo de deslumbros, silandeiro, soedoso,
de día zugando azúes, de noite contando estrelas,
acochado no mantelo das pardas neboas sin ollos...
a terra dorme tranquiá cando rezas!*

Ambiente do peirao cambadés a comezos do século XX

ARDENTÍA

Revista Galega de Cultura Marítima e Fluvial - Nº5 - 9 €

PROA A MUROS!

**IX Encontro de Embarcacións
Tradicionais de Galicia**

**Navegando por Brest e Ferrol.
Pailebotes, caneiros, o xeito...**